

MAHZEN-İ ESRÂR İLE NEFHATÜ'L-EZHÂR MUKAYESESİ
COMPARISON ON MAHZEN-I ESRAR AND NEFHATU'L-EZHAR

Muhammet KUZUBAŞ*

Öz

Mesnevi sahasının öncüsü olarak kabul edilen Nizamî, kendisinden sonra hem İran, hem de Türk edebiyatında önemli bir etki bırakmıştır. Pek çok şair, onun mesnevilerine nazireler yazmaya çalışmış; onun gibi hamse sahibi olma uğraşına girmiştir. Edebiyatımızda, onun mesnevilerini örnek alarak hamse yazan şairlerden birisi de Nev'izâde Atâyî'dir.

Çalışmamızda, Nizamî'nin Mahzen-i Esrâr'ı ile Nev'izâde Atâyî'nin bu mesneviye karşılık olarak kaleme aldığı Nefhatü'l-Ezhâr adlı mesnevisi üzerinde mukayeseli bir inceleme yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Nev'i-zâde Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr, Nizâmî, Mahzen-i Esrâr.

Abstract

Nizami who accepted as prior on masnavi field, influenced both Iran and Turkish literature. Poets tried to write books which his like works. Nevizade Atayi was one of these poets.

In our work, we tried to examine Mahzen-i Estrar which Nizami's book and Nefhatu'l-Ezhar which Atayi's book.

Keywords: Nev'i-zâde Atâyî, Nefhatü'l-Ezhâr, Nizâmî, Mahzen-i Esrâr.

1. Mesnevi, Nazire ve Hamse Kavramları

Mesnevi, beyitleri kendi içinde kafiyeli, aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla yazılan bir nazım biçimidir. Gazel ve kasidede, kafiyelerde dilbilgisel bir zorunluluk duyulurken, buna mukabil mesnevilerde, kafiyeden kaynaklanan bir yazma kolaylığı mevcuttur. Bu sebeple dinî, tasavvufî ve didaktik nitelik taşıyan manzum eserlerin ve çeşitli konuları işleyen hikâyelerin mesnevi nazım biçimiyle yazılması tercih edilmiştir.

Duygu ve düşüncelerini yeni mazmun ve motiflerle süslemek isteyen pek çok şair, divanla yetinmemiş; ortaya koyması gerçekten çok zor ve sıkıntılı bir iş olan mesneviye yönelmiştir.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Nazire ise; Doğu edebiyatlarında, beğenilen, takdir edilen bir şiire karşılık olarak başka bir şairin, aynı kafiye ve vezin ile yazmış olduğu şiirdir. Nazire, başlangıçta Arap ve İran edebiyatlarında, sonraları ise Divan edebiyatında önemli bir yere sahip olmuş ve bir gelenek halinde yüzyıllar boyu yaşamıştır. Nazire yazma işi *tanzir* olarak adlandırılmış, yazılan nazireleri bir araya getiren *nazire mecmuaları* oluşturulmuştur. Nazirecilik, gazel ve kaside gibi kısa nazım şekillerinin yanında, daha uzun bir nazım şeklinde, mesnevîde de bir gelenek halini almıştır.

Genellikle, nazire olarak yazılan eserle, örnek alınan eser arasında gerek şekil, gerekse muhteva bakımından bazı benzerlikler bulunur. Şairler, bazen yazdıkları mesnevîlerin adlarını bile değiştirme lüzumunu hissetmezler veya küçük değişiklikleri kâfi görürler. Yazılan Hüsrev ü Şirinler, Leyla vü Mecnunlar, İskendernâmeler bunun birer örneğidir.

Nazire olarak yazılan mesnevîlerin diğer özelliği genellikle aynı vezinde yazılmalarıdır. Buna örnek olarak, Nizamî'nin Mahzen-i Esrâr'ına karşılık yazılan Ali Şir Nevâî'nin Hayretü'l-Ebrâr'ını, Bursalı Rahmî'nin Gül-i Sad-berg'ini, Cinânî'nin Cilâü'l-Kulûb'unu ve Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr'ını verebiliriz. Bu mesnevîler müfteilün müfteilün fâilün vezniyle kaleme alınmıştır.

Nazire olarak yazılan mesnevîler, genellikle örnek alınan mesnevînin yazılış planına da uygunluk gösterir. Ahmed-i Rıdvan'ın Mazhenü'l-Esrâr'ı, Hilmi'nin Bahrü'l-Kemâl'i, İbrahim Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl'i, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Tuhfetü'l-Uşşak'ı ile yukarıda adları geçen Nevâî, Atâyî, Cinânî ve Rahmî'nin mesnevîleri, yazılış planı bakımından Mahzen-i Esrâr'a benzer. Mahzen-i Esrâr, nasıl makale adıyla yirmi bölüme ayrılmışsa; sözünü ettiğimiz bu mesnevîler de ikd, nefha, ravza, makale gibi bölümlere ayrılarak oluşturulmuştur.

Eserlerin muhtevasına gelince; özellikle Divan edebiyatının kuruluş ve gelişme yıllarında kaleme alınan mesnevîlerden bir kısmı muhteva bakımından Doğu edebiyatlarında yazılmış olan mesnevîlere benzemektedir. Zaten bu yüzyıllarda kaleme alınan mesnevîlerin bir bölümü Doğu edebiyatından çeviri ya da yarı çeviridir. 14 ve 15. yüzyıllara tekabül eden bu dönemde yeni ve orijinal konuları işleyen mesnevî sayısı sınırlıdır. Ancak çeviri ya da yarı çeviri olarak kabul edilen mesnevîler, her ne kadar Doğu edebiyatlarından etkilenseler de, içlerinde yerli ve milli değerlerin bulunduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Şairler; kaynağı Doğu edebiyatlarına ait olan bir konuyu işlerlerken, kendi sanat kabiliyetlerini ve kişiliklerini şiire yansıtma ve yansıtmalarının yanında; millî kültürümüze ait bir takım unsurları da eklemeyi ihmal etmemişlerdir.

16. yüzyıldan sonra, diğer nazım şekillerinde olduğu gibi mesnevi edebiyatında da kabuğunu kırma, bir kendini bulma söz konusudur. Bu yüzyılla birlikte, yeni ve orijinal konular etrafında teşekkül ettirilen pek çok mesnevi yazılmıştır. Şairlerimiz, artık Doğu edebiyatlarına ait eserlerden daha iyilerini ortaya koyabileceklerini açıkça iddia etmeye başlamışlardır. Zaten her şairinin öncelikli amaçlarından birisi şüphesiz ki yeni düşünce, hayal ve mazmunlar ortaya koymak, bir başka ifadeyle “*bikr-i manâ*”yı yakalamaktır. Hiçbir şair kendinden önce yazılmış bir eserden daha kalitesiz bir eser ortaya koyacağını bile bile yeni bir eser kaleme almak istemez. Ancak kendinden önce yaşamış üstad şairleri hürmetle anmaktan da geri durmazlar. İşte şairlerimiz bu yüzyıldan sonra, hem kendilerinden önce yaşamış önemli şairlere olan hürmetlerini dile getirmişler, hem de bu alanda onlarla yarışma uğraşına girmişlerdir.

Doğu edebiyatlarında, mesnevi nazım şeklinin gelişmesinden sonra *hamse* kavramı ortaya çıkmış ve beş mesnevinden oluşan külliyata bu ad verilmiştir. Doğu edebiyatlarında bilinen ilk hamse yazarı Genceli Nizamî'dir. Nizamî'nin, Hüsrev ü Şirin, Leylâ vü Mecnûn, Heft-Peyker, İskender-nâme ve Mahzen-i Esrâr adlı mesnevilerinin oluşturduğu külliyatını hamse olarak nitelendirirken, Sanskritçe olarak yazılmış olan ve beş kitapta toplanan *Pantscha Tantra'dan etkilendiği*¹ söylenmektedir.

Hamse, bir şairin sanat yeteneğini göstermesi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple Nizamî'den sonra pek çok şair, bir yandan onun çok iyi bir şair olduğunu söyleyerek onu övmüşler; diğer yandan da ondan daha iyi eserler ortaya koyabileceklerini öne sürerek yeni mesneviler kaleme almışlardır. Böylece de, diğer nazım biçimlerinde görülen nazire geleneği, içine hamseyi de almıştır. Nizami'den sonra Doğu edebiyatında hamse sahibi şairlerden dikkati çekenler şunlardır: **Emir Hüsrev-i Dehlevî** (Matlau'l-Envâr, Şîrîn ü Hüsrev, Mecnûn u Leylâ, Heşt-behişt, Âyine-i İskenderî), **Hâcû-yı Kirmânî** (Ravzatü'l-Envâr, Hümây ü Hümâyûn, Kemâl-nâme, Gül ü Nevrûz, Cevher-nâme, Sâm-nâme), **Abdurrahman Câmî** (Silsiletü'z-zeheb, Selâmân u Absal, Tuhfetü'l-Ahrâr, Yûsuf u Züleyhâ, Leylî vü Mecnûn, Hired-nâme-i İskenderî), **Feyzî-i Hindî** (Merkez-i Edvâr, Süleymân ü Belkıs, Nel ü Demen, Heft Kişver, Ekber-nâme).

Türk edebiyatına gelindiğinde, yine pek çok şairin hamse yazdığını görüyoruz. Bunlardan bazılarını şu şekilde sayabiliriz: **Ali Şir Nevâî** (Hayretü'l-Ebrâr, Ferhad ü Şirin, Leylî vü Mecnun, Seb'a-i Seyyâr, Sedd-i İskenderî), **Hamdullah Hamdi** (Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn,

---

¹ Agah Sırrı Levend (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 266.

Mevlid, Tuhfetü'l-Uşşâk, Kıyâfet-nâme), **Lâmiî Çelebi** (Şem' ü Pervâne, Ferhad-nâme, Vâmık u Azrâ, Vîse vü Râmin, Ebsâl u Salamân, Maktel-i Hüseyin, Şehrengiz-i Bursa), **Taşlıcalı Yahya** (Gencîne-i Râz, Usûl-nâme, Şâh u Gedâ, Yusuf u Züleyhâ, Gülşen-i Envâr), **Nev'izâde Atâyî** (Âlem-nümâ veya Sâkînâme, Sohbetü'l-Ebkâr, Nefhatü'l-Ezhâr, Heft-hân, Hilyetü'l-Efkâr).²

2. Mahzen-i Esrâr ile Nefhatü'l-Ezhâr'ın Mukayesesi

Mesnevi, nazire ve hamse geleneği hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra, çalışmamızın asıl konusuna geçmek istiyoruz. Çalışmamızın asıl konusu, Nizâmî'nin Mahzen-i Esrâr'ı³ ile 17. yüzyıl şairlerimizden Nev'izâde Atâyî'nin bu esere nazire olarak yazdığı Nefhatü'l-Ezhâr⁴ adlı mesnevisinin çeşitli yönleriyle mukayesesinden oluşmaktadır. Şekil ve muhteva incelemesinden önce iki mesnevinin yazılış sebeplerine değinmek gerekecektir.

2.1. Mesnevilerin Yazılış Sebepleri

Mahzen-i Esrâr, 12. yüzyılda Erzincan ve çevresinde hüküm süren Mengücekoğullarından Fahreddin Behram Şah adına 1176 tarihinde yazılmış ve Şah'a sunulmuştur.⁵ Nefhatül-Ezhâr ise 1624-25 yıllarında tamamlanarak Sultan IV. Murad'a takdim edilmiştir. Mesneviler, gelenek üzere devrin padişahına veya ileri gelen bir yöneticisine sunulur. Bu gelenek iki şairde de görülmektedir. İki şairin de yazdıkları mesnevilerin karşılığında gerekli ilgiyi gördüğü konuyla ilgili çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.

---

² Türk edebiyatında mesnevilerle ilgili geniş bilgi için bakınız:

Agah Sırrı Levend (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Amil Çelebioğlu (1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi*, Kitabevi Yayınları: İstanbul; İsmail Ünver (1986). "Mesnevî", *Türk Dili Dergisi Divan Şiiri Özel Sayısı*, s.430-560; Ali Fuat Bilkan (2006), "Mesneviler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 291-306; Ahmet Kartal (2001), "Türkçe Mesnevîlerin Tertip Özellikleri", *Bilig*, 19, s. 69-119; Harun Tolasa (1982). "15.Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 1-13; Ahmet Kartal (2013). *Doğu'nun Uzun Hikayesi: Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

³ Çalışmamızda Mahzen-i Esrâr metni olarak şu kaynak kullanılmıştır: Nizâmî (1993). *Mahzen-i Esrâr*, (çev: Nuri Gençosman), İstanbul: MEB Yayınları.

⁴ Çalışmamızda Nefhatü'l-Ezhâr metni ile ilgili olarak şu kaynaktan faydalanılmıştır: Muhammet Kuzubaş (2005). *Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi*, Deniz Kültür Yayınları: Samsun. Ayrıca, mesnevîdeki hikâyelerin yorumlanmasında da Tunca Kortantamer'in çalışmasından da istifade edilmiştir: Tunca Kortantamer (1997). *Nev'izâde Atâyî ve Hamsesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

⁵ Ali Nihad Tarlan (1944). *Nizâmî Divanı*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, s. 5.

Mahzen-i Esrâr ile Nefhatü'l-Ezhâr'ın yazılış sebepleri, doğal olarak birbirlerinden farklıdır. Şairler, eserlerini yazış sebeplerini mesnevilerinde anlatırlar. Behram Şah adına yazdığı Mahzen-i Esrâr'da, şiirini söz elmasından yapılmış bir kılıç olarak nitelendiren Nizamî, bu kılıçla, kendisini geçmek isteyenlerin başlarını uçurduğunu; yani sözün tek kahramanı olduğunu ifade eder. Şair, daha önce pek çok sultandan vefa gördüğünü; ancak yine de Behram Şah'a bağlanmayı tercih ettiğini söyler; taze gül bestelerine benzettiği Mahzen-i Esrâr'dan padişahın da istifade etmesini ister. Ayrıca, bu mesneviyi şahın huzurunda yer öpme töresini tazeleyebileceği bir araç olarak görür.

Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr'ı yazış sebebi farklıdır. Atâyî, *izhâr-ı şevk u garâm be-nazm-ı cevâhir-i intizâm* başlığını taşıyan bölümde, Nefhatü'l-Ezhâr'ı nasıl yazdığına değinir: Atâyî, herkesin zevk ve safa içinde eğlendiği bir vakitte mesnevi yazma isteği duymuştur. Arkadaşlarının, Nevâyî ve Nizamî gibi hamse yazmasını istemeleri üzerine, aslında kendisinin de böyle bir niyetinin olduğunu; ancak başlamanın bir türlü mümkün olmadığını söyler. Çünkü bu işe başlamak için ulu bir himmet gerekmektedir. Şair, bu ulu himmeti de nasıl bulduğunu Hikâye-i Uryan Muhammed Dede bölümünde anlatır: Uryan Muhammed Dede, Ruscuk beldesinde yaşamış himmet ve feyz sahibi bir kişidir. Şair, onun adını duyduktan sonra ondan feyz ve himmet istemek üzere kabrine gider ve dua eder. Bir müddet sonra kendinden geçip manevi âlemleri dolaşırken, Muhammed Dede ona selam verir ve eline bir kalem tutuşturur. Şiir yazma konusunda ona artık icazet verilmiştir. Böylece şair, aradığı ulu himmeti bulduğunu söyler ve kendisine şiir yazma yeteneğinin ulvi âlemlerden, kutsi kaynaklardan geldiğine dikkat çeker. Şair, aradığı ulu himmeti bulduktan sonra Nevâyî ve Nizâmî gibi bir eser ortaya koymaya çalışacağını söyler. Burada özellikle kendisinden önce yaşamış olan ve şiir vadisinin zirve isimlerine saygısını belirtmesi güzel bir davranıştır.

2.2. Şekil Özellikleri

Mesnevilerin yazıldığı klâsik bir tertip vardır: Besmele, tevhid, münacat, na't, çâr-ı yâr-ı güzîn, dönemin büyüklerine övgü, sâkînâme, sebab-i te'lif, asıl konunun anlatıldığı bölüm, temmet/hâtime... Klâsik mesneviler, genellikle bu tertibe riayet edilerek kaleme alınır. Fakat, bu tertibe uymayan pek çok mesnevi de vardır.

Mahzen-i Esrâr ve Nefhatü'l-Ezhâr mesnevileri, genel itibariyle bu tertibe uygundur. Mahzen-i Estrar'da, besmele, tevhid, münacat, na't, Behram Şah'a övgü, sebep-i te'lif, sözün değeri, kalbin terbiyesi, halvet gibi konuların ardından asıl metne geçilir. Asıl metin bölümü, yirmi makaleden oluşur. Her makaleden sonra da, makalede anlatılan konuyla ilgili olarak küçük bir hikâye anlatılır. Eser, hatime bölümüyle sona erer.

Nefhatü'l-Ezhâr ise besmele ile başlar, kaleme sesleniş bölümünün ardından tahmid, münacat, na't ve çâr-i yâr-i Güzîn gelir. III. Mehmed'in yaptığı Balkan seferini anlatan bölümden sonra Sultan IV. Murad'ın övgüsüne geçilir. Sebeb-i te'lif ve zamandan şikâyet bölümlerini sâkinâme takip eder. Şair, sâkinâmeden sonra izhâr-ı şevk-ı garâm be-nazm-ı cevâhîr-i intizâm ve hikâye-i Uryan Muhammed Dede başlıklarını verdiği bölümlerde mesnevisini nasıl yazdığını anlatır. Yahya Efendi'nin övüldüğü bölümden sonra da asıl konuya geçilir. Asıl konu bölümü, yirmi nefhadan oluşur. Şair; her nefhadan sonra, tıpkı Nizamî'nin eserinde olduğu gibi, nefhada sözü edilen konuyla ilgili olarak bir hikâye anlatır. Hâtîme-i kitâb bölümünden sonra şair bir küçük hikâye daha anlatır ve eserini tezyil bölümüyle bitirir.

Yukarıda görüldüğü üzere, iki mesnevin genel düzeni arasında küçük de olsa bir takım farklılıklar söz konusudur. Atâyî, Nizamî'den farklı olarak, asıl metnin dışında da bazı küçük bölümler ve hikâyeler eklemiştir. Ayrıca mesneviler için önemli bir bölüm olan sâkinâme Mahzen-i Esrâr'da yer almaz. Buna mukabil, Mahzen-i Esrâr'da yer alan kalbin terbiyesi ve halvet gibi bölümlerin de Nefhatü'l-Ezhâr'da olmadığı görülür. Ancak, her şeye rağmen Nefhatü'l-Ezhâr'ın muhtevası daha dolgundur. Mahzen-i Esrâr'da olmayan bazı bölümlerin Nefhatü'l-Ezhâr'da olması, iki mesnevinin hacimlerine de yansımıştır. Nefhatü'l-Ezhâr'ın beyit sayısı Mahzen-i Esrâr'dan daha fazladır. Nefhatü'l-Ezhâr 3170 beyit tutarında iken, Mahzen-i Esrâr 2210 beyit civarındadır.

Mahzen-i Esrâr'ın makale ve hikâye bölümlerinde olduğu gibi, Nefhatü'l-Ezhâr'da da hikâyeler ile nefhalar, uzunluk bakımından birbirlerine yakındır.

Atâyî, Nizamî'ye oranla, konuları daha ayrıntılı olarak işlemiştir. Atâyî'nin eserinde, konunun daha iyi kavranması ve anlaşılması için mümkün olan her şeyin yapıldığını söylemek mümkündür. Hatta bu tutumun, müstehcenlik içeren konularda bile terk edilmediği görülür. Atâyî, konunun daha iyi anlaşılması için, çoğumuzun günlük konuşmalarımızda kullanmaya utandığı ve argo olarak tabir ettiğimiz bazı kelimeleri, hiç çekinmeden dizelerin arasına sıkıştırmıştır.

2.3. Muhteva Özellikleri

İncelememize konu olan iki mesnevinin, şekil bakımından mukayesesinin ardından, muhteva özelliklerine geçmek istiyoruz. Ancak muhteva yönünden yapacağımız bu incelemede özellikle asıl metin üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü asıl metne geçilmeden önce karşımıza çıkan bölümler yukarıda da değinildiği üzere, genel olarak pek çok mesnevide karşımıza çıkabilecek türdendir. Kanaatimizce, bir mesnevide asıl önemli olan bölüm, mesnevinin asıl konusunun anlatıldığı bölümdür. Bu sebeple başlangıç bölümlerinde görülen tevhid, münacat, na't, devrin büyüklerine yapılan övgüler gibi bölümler üzerinde durmayacağız.

Mahzen-i Esrâr'ın asıl konusunu oluşturan bölümler yirmi makaleye ayrılmıştır. Her makalede farklı konular işlenmiştir. Makalelerden sonra şair, makalede öne sürdüğü düşünceleri desteklemek için konuyla ilgili olarak küçük bir hikâyeye anlatır. Bu yöntem Nefhatü'l-Ezhâr için de geçerlidir. Nefhatü'l-Ezhâr, yirmi bölüme ayrılmış ve her bölüme nefha adı verilmiştir. Tıpkı Mahzen-i Esrâr'da olduğu gibi, Nefhatü'l-Ezhâr'da da her bölümde öne sürülen düşünceleri destekleyici bir hikâyeye anlatılmıştır. Makale ve nefhalarda anlatılan konular kısaca şöyledir:

Birinci makalede, Hz. Adem'in yaratılışı ve cennetten yeryüzüne gelişi hakkında bilgiler verilir. Hz. Adem'in şeytana uyararak kendisine tuzak olarak konan bir buğday tanesini yemesi ve buğday tanesine meyletmesinin cezası olarak yeryüzüne getirilişinden söz eder. İnsanlar da tıpkı Hz. Adem gibi önüne çıkan buğday tanelerine meyletmemeli, arpa taneleriyle kanaat etmelidirler. Burada buğday ve arpa birer semboldür. Aslında kastedilmek istenen şey aza kanaat etmek, elindekiyle yetinmektir. Makalede verilmek istenen diğer ders de, Hz. Adem'in hatasını anlayarak tövbe etmesidir. İnsanın hata yapmasının doğallığı ve bunun ilk insanda dahi var olduğu vurgulanarak, hatalardan tövbe etmenin en erdemli davranış olacağı söylenir. Şair, bu ve benzeri düşüncelerini çok günah işlediği için Allah'ın affetmeyeceğini düşünen bir padişahın hikâyesini anlatarak desteklemek ister. Hikâyeye göre, adaletli bir padişah rüyasında zalim bir sultanı görür. Ona: "Tanrı senin gibi zalim bir sultana nasıl bir ceza verdi?" diye sorar. Zalim sultan şöyle cevap verir: "Ömrümün sonları yaklaşınca ben dünyaya bir göz gezdirdim. Hiç kimsenin bana karşı en ufak bir şefkat ve iyi bir zannının kaldığını görmedim. Yüzüm kara, gönlüm umutsuzdu. Umudumu ancak Tanrı'nın affına bağladım. Günahlarıma pişman olmuş bir zavallının suçlarını bağışla diye dua ettim.

Tanrı beni günahlarımın utancı içerisinde görünce bana rahmet deryalarını açtı ve beni affetti.”⁶

Nefhatü'l-Ezhâr'ın birinci nefhası iki cihan hükümdarı Allah ve onun yeryüzündeki gölgesi hükmünde olan hükümdarlar hakkındadır. Hükümdarlar, zulümden ve adaletsizlikten uzak durmalı; halkın rahat ve huzuru için kendi rahat ve huzurunu feda etmelidirler. Allah'ın emri gereğince dosdoğru olmalıdırlar. İnsanların gönüllerini kılıçla değil, güzel sözle kazanmalıdırlar.

Destan başlığı altında, İran hükümdarlarından Areş'e ait bir hikâye anlatılır. Areş, Belh şehrinde yaşayan bir hükümdardır. Ülke sınırında bulunan düşmanlarından bir okun gideceği yer kadar bir toprak ister. Areş, bu isteğinin, ülkesi için en verimli şekilde gerçekleşmesi için, oku mümkün olan en uzak yere fırlatmak niyetindedir. Hünerli bir kişiye bir ok yaptırır. Erenlerden birisinin duasını da alır ve sınır şehri Âmil'den oku fırlatır. Ok, üç günlük mesafede olan Merv şehrine düşer. Areş, böylece hem isteğine kavuşmuştur; hem de onun ok atmadaki bu becerisi, kıyamete kadar adının yaşamasını sağlamıştır.

İkinci makalede, padişahların ve yöneticilerin adaletli ve insafli olmaları, zulüm ve haksızlığa bulaşmamaları gerektiğinden bahseildikten sonra Nuşirevân ile vezirinin bir av macerası anlatılır:

Nuşirevan, günün birinde veziriyle ava çıkar. Yan yana uçan bir çift baykuşun, yanlarına konduklarını görürler. Baykuşlar, pek telaşlı bir şekilde cıvıldaşmaktadır. Nuşirevan vezire kuşların ne konuştuklarını sorar. Vezir, kuşların bir kız isteme pazarlığı içerisinde olduklarını söyler. Vezire göre, kuşun biri ötekine kızını verir ve ondan gelin başlığı ister: “Bu harap köy ve birkaç virane daha verirsen bu iş olur.” der. Öteki kuş da: “Bırak bu pazarlığı... Şahın zulümlerini bir gör de bunu için gam yeme... Şah bu şah, zamane de bu zamane olduktan sonra sana bu köy gibi yüz bin tanesini verebilirim.” der. Bu sözler şaha öyle bir tesir eder ki, hemen bir âh çeker ve feryada başlar. Zulmünün derecesinin kuşlara kadar ulaşması onu kahreder. Artık bu olaydan sonra adaletle hükmeden, zulmü ortadan kaldıran bir padişah olmaya karar verir.⁷

İkinci nefhada ise aşktan ve aşkın insana etkisinden söz edilir ve konuyla ilgili olarak Hıristiyan bir kıza aşık olan Müslüman bir gencin hikâyesi anlatılır. Eski zamanlarda Müslüman bir gençle, çok güzel bir Hıristiyan kıızı birbirlerine aşık olurlar. Sevda ateşi, her ikisinin yüreğini

---

⁶ Mahzen-i Esrâr, s.70-74.

⁷ Mahzen-i Esrâr, s. 75-82.

yaksa da visale ermek mümkün görünmez. İkisi de dert ve sıkıntısıyla yatalara düşerler. Her ikisi de çaresizce ölümü beklemeye başlarlar. Müslüman genç, ahirette de sevgilisine kavuşamayacağını düşünmektedir. Çünkü Hıristiyan olan sevgilisi cehenneme, kendi de Müslüman olduğu için cennete gidecektir. Sevgilisine, hiç olmazsa ahirette kavuşma düşüncesiyle Hıristiyan olur ve Hıristiyan olarak ölür. Onun ölümünü duyan Hıristiyan güzelinin yüreğindeki ateş daha da artar. Ancak sevgilisinin Hıristiyan olduğunu bilmemektedir. Kız, bu dünyada kavuşamamanın verdiği üzüntüyle birlikte ahirette kavuşma ümidi beslemektedir. Sevgilisinin Hıristiyan olarak öldüğünü bilmediği için Müslüman olur.

Üçüncü makale Behram Şah'a hitapla başlar. Devamında dünya düzeninin bozulmasından söz edilir. Gaflet ve mülk sevdası içinde yaşamının akıl işi olmadığı vurgulanır. Daha sonra bu makalede dile getirilen düşünceleri desteklemek için, Süleyman Peygamber ile ilgili bir kısa örnek olarak sunulur: Süleyman Peygamber, bir gün saltanat işlerini bırakarak, tahtıyla bir erenin yanına doğru yola çıkar. Bir tarlaya geldiklerinde gariban bir çiftçinin, tarlasını ektiğini görür. Hemen, çiftçinin yanına giderek elinde beli, tarlasında suyu olmadığı halde ektiği ekinlerin yeşermeyeceğini söyler. İhtiyar ise, toprağın feyzinden bir şey ummadığını, her şeyi Allah'tan beklediğini söyler; "Tarlam için gerekli olan su alınımdaki ter; bel ve sapan da ellerim, tırnaklarımdır." der. Kendisinin çalışmakla mükellef olduğunu, takdirin Allah'tan olduğunu ekler. Süleyman Peygamber, çiftçinin bu sözlerinden çok hoşnut olur.⁸

Üçüncü nefha, güzel sözün ve şiirin özellikleri hakkındadır. Nefhada Mevlana, Sa'dî, Câmî, Nizâmî gibi söz ustalarına övgüler yapılır. Nefhadan sonra anlatılan hikâye ise Atâyî'nin Nizâmî'ye duyduğu saygının, beslediği hürmetin bir göstergesi konumundadır. Hikâyede anlatılan olay kısaca şöyledir: Gazelleriyle bilinen İranlı şair Dihlevî, hamse yazmak ister. Edebi bırakıp kibre kapılır. Ancak onun bu davranışı manevi bir cezayla karşılık bulur. Rüyasında Nizâmî'yi görür. Nizâmî, elinde bir kılıçla saldırır. Bu sırada Dihlevî'nin sevdiği Şeyh Nizam adlı bir ermiş, araya girerek kolunu kılıca uzatır ve kolu yaranılır. Dehşetle uyanan Dihlevî hemen Şeyh Nizam'ın yanına gider ve rüyasını anlatır. Şeyh Nizam ona kolundaki yarayı gösterince, Dihlevî hatasını anlar ve Nizâmî'nin büyük bir şair olduğu tasdik ederek edeple hamsesini yazmaya başlar.

---

⁸ Mahzen-i Esrâr, s. 82-87.

Dördüncü makale, yine yönetici konumunda olan kişilerin, tebaalarının haklarını gözetmeleri ve adaletli davranmalarıyla ilgili. Konuyu destekleyici olarak da Horasan ülkesinin padişahı Sultan Sancar ile zulme uğramış bir kadının hikâyesi anlatılır. Zulme uğramış bir ihtiyar kadın, Sultan Sancar'ın eteğine yapışır ve uğradığı zulümleri teker teker anlatır: Sultan Sancar'ın memurları, onu döverek evinden atmışlardır. Memleketin dört bir yanında haraç toplayan bu memurlar, ayrıca, kendi öldürdükleri bir adamın katilini de ihtiyar kadına sorup durmaktadırlar. İhtiyar kadın, adalet davasında olduğunu söyleyen Sultan'ın bunlara imkan vermemesi gerektiğini söyler. Sultan Sancar, bu sözlere değer vermez ve zararlı çıkar. O dönemde adalet yeryüzünden kalkmış, her tarafı zulüm kaplamıştır.⁹

Dördüncü nefha, mahlûkat ve mahlûkat üzerinde tecelli eden Allah'ın hikmetlerini anlatır. Âleme hiçbir zaman hakaret nazarıyla bakmamak gereğine vurgu yapılır. Destan bölümünde bir zahidin, namaz vaktini kaçıracağı zaman başının etrafında dolaşan bir arının onu uyandırdığını, her şeyin mutlaka bir yaratılış hikmeti olduğunu söyleyişinden söz eder.

Beşinci makalede, insanın yeryüzünde karşılaştığı pek çok olay karşısında aciz kalışından ve kudretsizliğinden bahsedilir. Nizamî'nin bu makalede de muhatabı öncelikle Şâh'tır. Şair, onun, gençlik yıllarının sona erdiğinin farkında olmasını; bu sebeple de gaflete kapılmaması gerektiğini vurgulamaya çalışır. Şair ayrıca ona: "Taze fidanlar gibi süslenme. Karnını doyuracak kadar ekmeğin, susuzluğunu dindirecek kadar suyun varsa onunla kanaat et." der.

Makaleden sonra ihtiyar bir kerpiç ustasıyla palavracı bir gencin hikâyesi anlatılır: Günün birinde güzel bir delikanlı, ilerleyen yaşına rağmen insanlara muhtaç olmamak için kerpiç dökerek geçimini sağlayan bir kerpiç ustasına şöyle der: "Toprakla uğraşmak bayağların işidir. İnsanlar senden bir ekmeği esirgemezler. Sen bu kerpiç kalıplarını yak, ahiret evini yapmaya çalış. Bu işlerle gençler uğraşsın." Bu sözlerden hoşlanmayan ihtiyar kerpiç ustasının cevabı gecikmez: "Kerpiç taşımak ihtiyarların sanatı, yük taşımak da esirlerin işidir. Ben günün birinde sana el açmamak için bu işle uğraşıyorum. Hazine toplamak maksadıyla insanların maskarası olmak istemem." İhtiyar kerpiç ustasının bu sözlerinden alınan genç, ağlayarak oradan uzaklaşır.¹⁰

---

⁹ Mahzen-i Esrâr, s. 87-92.

¹⁰ Mahzen-i Esrâr, s. 92-96.

Beşinci nefha, “Vatan sevgisi imandandır” hadis-i şerifinden yola çıkılarak Anadoluhisarı ve çevresinin güzelliklerinden söz edilmektedir. Şaire göre, Anadoluhisarı ve çevresi, cennet bahçeleri kadar güzeldir. Her taraf gençlerle dolu olan bu bölge, huri ve gılmanların bulunduğu cenneti aratmaz. Boğazda dolaşan her kayık, hoşaf üzerine daldırılmış kaşığa benzer. Bir tarafta bülbüller feryat ederken, diğer tarafta gençler dilberlerine karşı nağmeler düzerler.

Nefhadan sonra anlatılan destan bölümünde, şairin Hz. Peygamberimizi rüyasında görüşü hikâyeye edilir. Şair, öncelikle böyle bir sırra mahzar olduğu için şükreder. Daha sonra rüyasını anlatır. Hz. Peygamber, güneş gibi evine ziya saçar. Alem misali salına salına yürümektedir. Atâyî'ye üç elbise ile bir hırka verir. Şair, seyyid olduğuna dair düşüncelerinin güçlenmesine vesile olan bu rüyayı büyük lütuf sayar ve manevi bir güç bulur.

Altıncı makale varlıklara bakarak, onlardan ibret almak gereğine vurgu yapılır. Şaire göre, insan için önemli olan kalptir. Ten, bir toprak döküntüsünden ibarettir. Karanlık gecelerde riyazete çekilmek ve ibadet etmek gerekir. Dünya hayatında sağlık ve huzur gibi görünen şeyler aslında beladır. Bela, insanın kendini beğenmiş bir kişi olmasını engelleyen bir merhem gibidir.

Makalenin devamında, konuyla ilgili olarak bir avcı ile bir tilkinin hikâyesi anlatılır. Hikâyeye göre, avcının birisinin koşarken ceylanlar aman vermeyecek kadar çevik, yavuz bir köpeği vardır. Boynu gergedanı titretir, dişleri yaban eşeklerinin korkutur. Sahibine karşı son derece vefalıdır. Günün birinde köpek kaybolur. Avcı, köpeğini günlerce arasa da bulamaz. Üzüntüsünden sabrı tükenir, hayattan bezmiş bir hale gelir. Ama sonunda sabretmenin kendisi için daha yararlı olacağını düşünerek kendini toparlar. Tam bu sırada avcının yanına bir tilki gelir ve ona köpeğin öldüğünü söyler. Tilki, köpeği olmadığı için artık kendilerini takip edemeyeceğini, buna üzülmesi gerekirken onun hiçbir şey olmamış gibi davrandığını, bunun köpeğine karşı vefasızlık olduğunu söyler. Avcı ise cevap olarak, hayatın sevinç ve kederle dolu olduğunu, ancak artık bunu geçici bir keder olarak değerlendirerek üzülmediğini söyler. Çünkü hayatta her şey gelip geçicidir. Bir gün eline bir avın mutlaka düşeceğini bilmektedir. Tam bu sırada köpeği çıkagelir. Tilkinin etrafında birkaç tur attıktan sonra postuna dişlerini geçirir. Daha sonra avcıya dönerek, her zaman tevekkül ve yakîne bağlı olmasını, hakiki rızık verenin Tanrı olduğu için Tanrı kapısından uzaklaşmamasını, kendisi de olmadan rızkının kendisine verileceğini söyler.

Altıncı nefha, nefsin olgunlaşması ve bu yolda bir mürşide bağlı olma gereği üzerinde durur. Nefsi ıslah etmek sadece ilim ile olmaz. Bir rehberden feyz almak zorunluluğu vardır. Mürşidin bulunduğu yerde ilahi bir hava vardır. Atâyî, bu düşüncelerden yola çıkarak, Şeyh Gülşenî'nin Mısır'dan İstanbul'a gelişini anlatır. Şeyh Kebîr-i Gülşenî Mısır'da yaşayan bir şeyhtir. Mısır'ı gül bahçesine çevirmiştir. Bir gün, Kanunî'nin daveti üzerine İstanbul'a gelir. Herkes, Şeyh'in elini öpmek, feyzinden istifade etmek için etrafına toplanmıştır. Şeyh, tevazu ile insanları selamlar, onlara öğütlerde bulunur. Atâyî'nin dedesi Pir Ali de orada bulunmaktadır. Şeyh, keramet göstererek Pir Ali'ye adıyla hitap eder. Ona hemen evlenmesini söyler ve evlendiği takdirde hayırlı bir evlat sahibi olacağını müjdelir.

Yedinci makalede, insanın bütün yaratılmışlar karşısındaki üstünlüğü ele alınır. Bu sebeple insan, kendisine verilen değer farkında olmalı, hayatını ona göre düzenlemelidir. Nefsinin istediklerine boyun eğmemeli, şeytana köle olmamalıdır. Nizamî, konuyla ilgili olarak Feridun Şah'ın bir ceylan avı macerasını anlatır. Feridun şah nedimleriyle birlikte ava çıkar. Yemyeşil bir araziye gelirler. Orada küçük bir ceylan yavrusu görürler. Ceylan yavrusu, öyle latif bir haldedir ki, sanki kendisini öldürmek isteyenlerden merhamet dilenmektedir. Feridun Şah, atını ceylan yavrusunun peşi sıra sürmeye başlar. At ne kadar hızlı koşsa da, ceylan yavrusuna yetişemez. Ceylana doğru attığı oklar, ceylanın tozuna bile yetişemez. Feridun Şah hiddetlenir ve elindeki oka: "Neden eskisi gibi uçmuyor, onu yakalamıyorsun? diye kızar. Birden ok dile gelir ve Feridun Şah'a şöyle der: "Bu ağızsız, dilsiz yavru, senin adaletinin çevresinde dolaşırdı. Sen kendi hareminin üzerine ok atıyorsun. Bu işleri bırak. Hünerli insan için ilk yaratılışta verilen sözü tutmaktan daha makbul bir iş yoktur."¹¹

Yedinci nefhada evliyanın himmet ve bereketinden söz edildikten sonra, destan bölümünde Sarı Saltuk Baba namıyla bilinen veli bir zatın kerameti anlatılır. Baba beldesinde Atâyî'nin kadı olduğu yıllarda, belde Kazak istilasına uğrar. Beldede Sarı Saltuk Baba namıyla bilinen bir veli kişinin tekkesi vardır. Eşkıyalardan bir bölümü Saltuk Baba'nın tekkesini soyarlar. O sırada Saltuk Baba'nın kerameti görülür. Birden bire ortalık toz duman olur; rüzgar, fırtına soygunculara ait her şeyi alt üst eder. Eşkıyalar perişan bir halde yakalanırlar.

Sekizinci makale, yaradılışa ve aklın büyüklüğüne dairdir. İnsan akıllı hareket etmeli, gaflet uykusuna dalmamalı, her zaman uyanık

---

¹¹ Mahzen-i Esrâr, s. 103-107.

olmalıdır. Dünya, uyuyacak yer değildir. Şair bu ve buna benzer düşüncelerini sıraladıktan sonra, bir yemişçi, tilki ve bir yankesicinin hikâyesini anlatır: İyi terbiye görmüş, yemişçilik yapan sahibinin mallarını dikkatle bekleyen bir tilki yavrusu vardır. Günün birinde, bir yankesici, tilki yavrusunu kandırmak ve malları çalmak için pek çok soytarılıklar yapar; fakat tilki yavrusu oyuna gelmez. Sonunda yankesici, gözlerini kapar ve uyuma taklidi yapar. Yankesicinin uyuduğunu sanan tilki yavrusunun da uykusu gelir. Tilki yavrusu başını yere koyar ve uykuya dalar. Tilki yavrusunun uyumasını fırsat bilen yankesici, hemen yemişçinin kesesini aşırır ve hızla oradan uzaklaşır.¹²

Sekizinci nefha, gösterişe kapılıp yapılan ibadetlerle gururlanmanın kötülüğünü ele alır. Konuyla ilgili olarak şair başından geçen bir olayı anlatır. Atâyî, iki kişiden pek çok kötülük gördüğü için akıllı bir kişiden yardım aramaktadır. Atâyî'ye önerilen kişi meyhanede perişan ve derbeder bir şekilde duran bir rinddir. Şair, hemen onun yanına gider. Sarhoş rind, başlangıçta onunla konuşmak istemez. Ancak Atâyî'nin ısrarı karşısında dayanamaz ve derdini dinler. Hasırdan aldığı iki teli parçalar. Atâyî, rindin elini öperek oradan uzaklaşır. Birkaç gün sonra Atâyî'ye kötülük yapan iki kişi de ölür.

Dokuzuncu makale, dünya gailelerinden kurtulmak için neler yapmak gerektiğine değinir. Konuyla ilgili olarak tövbesini bozan bir zahidin hikâyesi anlatılır. Sofunun birisi, şeytana uyar ve meyhaneye gider. Şarap içmeye başlayınca hatasını anlar ve ağlamaya başlar. Kendi kendine konuşmaya başlar. Elinde tesbih yerine kadeh olduğunu; bu sebeple de Kabe'nin kendisine çok uzak göründüğünü söyler. Onun bu sözlerini duyan bir derviş, tövbe etmesini, daha sonra da bir kenara çekilerek ahiret için hazırlık yapmasını söyler.¹³

Dokuzuncu nefha; insanlara izzet ve ikramda bulunmaktan, cömert davranmaktan söz eder. Nefhanın içinde daha destan bölümüne geçilmeden bir hikâye anlatılır. Hikâyenin kahramanı Hacı Hüsam'dır. Hacı Hüsam, bütün parasını faize yatıran birisidir. Halkı dolandırmakta üstüne yoktur. Zekat vermemek için bütün mallarını vakıf malı gösterir. Alışverişlerinde daima hile yapar. İnsanlara karşı gayet güzel konuşur. Ömründe yaptığı tek masraf hac masrafıdır. Ancak her yerde hac için yaptığı masrafı anlatıp durur. Kimse onun hayır işlediğini görmez; onu rüyasında bile gören hayra yormaz. Günün birinde Hacı Hüsam ölür; onun bütün serveti başkalarına kalır. Hacı Hüsam azap çekerken, onun servetiyle

---

¹² Mahzen-i Esrâr, s. 108-112.

¹³ Mahzen-i Esrâr, s. 112-117.

başkaları sefa sürmektedir. Atâyî, cimri insanların sonunun böyle olduğunu, oysa cömert olmakla iki dünyanın da mamur edilebileceğini söyler.

Şair daha sonra destan bölümüne geçer ve Hâtem-i Tâ'y'in hikâyesini anlatır. Yemen'de insanlara karşı cömertliğiyle bilinen bir padişah yaşar. Yine aynı dönemde Hâtem-i Tâ'y adında, varını yoğunu insanlara dağıtan bir kişi daha vardır. Yemen padişahına cömertliğinden dolayı, Hâtem-i Sâni (İkinci Hâtem) denilmektedir. Yemen padişahı, halkın Hâtem'e karşı gösterdiği teveccühü kıskanmakta, onu ortadan kaldırarak memleketin en cömerti olmanın yollarını aramaktadır. Onu öldürtme düşüncesiyle bir eşkiya tutar. Eşkiya, çölde karşılaştığı Hâtem ile çok iyi dost olur. O, Hâtem'i tanımasa da Hâtem onu tanımıştır. Hâtem, kendisini gizlemenin doğru olmadığını düşünerek aradığı kişinin kendisi olduğunu, istediği takdirde canını verebileceğini söyler. Eşkiya, canını bile çekinmeden verebilen Hâtem'in cömertliğine hayran olur, büyük bir pişmanlıkla af diler.

Onuncu makale, ahir zamanın belirtilerine dairdir. Yeryüzünde meydana gelen sarsıntılardan yola çıkılarak kıyametle bağlantılar kurulur. Daha sonra Hz. İsa Peygamberin hikâyesinden söz edilir. Hz. İsa, küçük bir pazar yerine uğrar. Yol üzerinde uzanmış yatan bir çoban köpeği ölüsü görür. Etrafı insanlarla çevrilmiştir. Herkes köpek leşi hakkında bir fikir ileri sürmektedir. Herkes, köpeğin daha önce vermiş olduğu zararları anlatır. Söz sırası Hz. İsa'ya gelince, Hz. İsa, köpeğin ayıplarını bırakıp, hünerlerini göz önüne getirir. Şair, bu hikâyeden yola çıkarak insanların, başkalarının ayıplarını görmektense kendi ayıplarını görmelerini, bunun daha yararlı olacağını söyler.¹⁴

Onuncu nefha dalkavukluğu kendisine meslek edinenler hakkındadır. Maskaralık, hüner olarak kabul edilir olmuştur. İnsanlar da bu tip kişilere rağbet etmekte; onlar aracılığıyla gönüllerini eğlendirmektedirler. Şair, destan bölümünde bir maskaranın maskaralıklarından örnekler verir. Herkesin hayranlıkla izlediği fakir bir maskara vardır. Maskara, insanları güldürüp eğlendirirken, felek bir türlü onun yüzünü güldürmez. Tek sermayesi maskara suratıdır. Sözü edilen maskara bir camiye imam olur. Bir bayram namazında herkes camiye toplanmış onu beklemektedir. Maskara, yüzüne gül suyu ve güzel kokular sürerek insanların karşısına güzel bir şekilde çıkmak ister. Ancak,

---

¹⁴ Mahzen-i Esrâr, s. 116-122.

yanlılıkla siyah mürekkep sürer. Cemaatın karşısına simsiyah bir yüzle çıkar; herkese rezil olur.

On birinci makale, dünyadaki zorluklar ve kurtuluş çareleri hakkındadır. Dünya nimetleri bulaşık bir kaseye benzer. Dünya, gönül evini daraltır, yürek sıkıntılarını artırır. Dönüp gidilecek yer bu toprak olduğuna göre, bu toprağın başını beklemenin gereği yoktur. Şair bu tür düşüncelerini dile getirdikten sonra marifete eren ihtiyar bir rahibin hikâyesini anlatır: Hindistan ülkesinde yaşayan bir rahip, nakışlı saraylarla süslenmiş bir mevki, sanatlı çiçeklerle donanmış bir bahçe görür. Bahçe, güller, laleler, menekşeler, şeker kamışları, bülbüller vb. ile doludur. Gördüğü güzellikler karşısında mest olan rahip, aradan birkaç ay geçtikten sonra tekrar aynı güzellikleri görmek düşüncesiyle o bahçeye gelir. Ancak, o bahçedeki güllerden, bülbüllerden eser kalmamış; bahçeyi kargalar kaplamıştır. Bahçede bulunan güllerin güzellikleri kaybolmuş; gül demetlerinin yerini bir deste diken almıştır. Rahip, o hazan bahçesine derin derin bakarak, görünüşün hiç kıymeti olmadığını anlar ve gözlerini hakikat yoluna çevirir.¹⁵

On birinci nefhada, insanların eksiklerini gözeten ve kusurlarını arayanların, düşecekleri komik durumlardan söz edilir. Daha sonra da Üsküp Müftüsü Muhammed Çelebi'nin başından geçen bir olay anlatılır: Müftü Pir Muhammed Çelebi, Üsküp şehrinde şehrin seçkin insanların hazır buldukları bir meclise katılır. Meclise, Çelebi'nin her sözüne karşı çıkan bir kişi de gelmiştir. Bu kişi, herkesin eksikliğini arar. O sırada mecliste ilmi konular konuşulmaktadır. Adam ukala ukala konuşmaya başlar. Müftünün vermiş olduğu fetvaları eleştirir. Müftü, başlangıçta adamın ukalalıklarına sabır gösterir. Fakat adam iyice aşırılığa giderek müftüye *kütük* sözcüğünün nasıl yazıldığını sorar. Müftü daha fazla dayanamaz ve adamın ardını kastederek: *وڪفنته* gibi der.

On ikinci makalede, dünyanın cazibesine kapılıp tuzaklarına düşmemek gerektiğinden bahisle, iki filozofun hikâyesi anlatılır. Bir zamanlar, iki tane filozof, ortak oldukları bir ev için anlaşmazlığa düşerler. Her biri de kendisinin daha hünerli bir filozof olduğu iddia etmektedir. Sonunda şöyle bir çare bulurlar: İki de birer zehir hazırlayacak, diğerine içirecek; kim sağ kalırsa ev onun olacaktır. Birinci filozof, etkisi kara taşı bile yakan bir zehir tertip etmiştir. Diğerine hazırladığı zehri sunar. Diğer filozof, kendinden emin bir tarzla zehri içer. Kendinden emindir; çünkü o zehre karşı *nuşi kiya* (nevruz otu) denilen bir panzehir içmiştir. Zehri içer

---

¹⁵ Mahzen-i Esrâr, s. 122-126.

içmez vücudunda hafif bir yanma hissetse de gülerek bir gül tanesi koparır; gülü efsunlayarak hasmına uzatır. Hasmı, gülü alır almaz korkudan ölür. Nizamî, dünya hayatını da güle benzetir ve güzelliğine aldanmamak gerektiğini söyler. Şaire göre, filozof, nasıl bir gülün vehminden dolayı canından olduysa, dünyanın güzel gibi görünen vehimleri de insanı öyle aldatır.¹⁶

On ikinci nefhada, kendilerini akıllı gören, insanları küçümseyen kişilere değinilir: Akıllı geçinen insanlar, hiç ummadıkları anda çevrelerine rezil olurlar. Din yolu, sadece akıl ile bulunmaz. Eğer bu mümkün olsaydı, peygamberlerin gönderilmesine gerek kalmazdı. Sadece akılla yola çıkanlar, gaflet çukuruna düşmekten kendilerini kurtaramazlar. Yanlışta düşmemek için Kuran'a uymak ve bilgili kişilerden yardım istemek gerekir.

Atayî, destan bölümünde yine Muhammed Çelebi ile ilgili bir kıssa anlatır. Şehrin eşrafının bulunduğu bir mecliste, müftü, yaptığı nüktelerle herkesi mest etmektedir. Mecliste, müftü gibi gözüne kara su inmiş birisi daha vardır. Müftü o gün ağrıyan gözünü bağlamıştır. Tam sohbetin ortasında bir kişi gelir ve müftü gibi gözü rahatsız olan kişiyi müftü zannederek ondan bir konuyla ilgili fetva ister. Müftü, adamın düşünmeden, sorup soruşturmadan doğrudan diğer kişiye gitmesine sinirlenerek adama çıkışır ve: "Her gördüğün körü müftü mü sanırsın?" diye onu azarlar.

On üçüncü makale dünyanın vefasızlığıyla ilgilidir. İnsan, elindekileri Tanrı yolunda harcamalıdır. Ne kadar mal mülk biriktirse de onları götüremeyecektir. Dünya bir alış- veriş evidir. Burada verenler, ahirette karşılığını alırlar. Nizamî, bu düşüncelerini hain bir sofuya ile bir hocanın hikâyesini naklederek güçlendirmek ister. Kabe yolcularından biri sefere hazırlanır. Sahip olduğu altınları, dünyadan el etek çekmiş, "Tanrı adamıdır, emanete sahip çıkar" diye düşündüğü bir sofuya emanet eder. Gönlü huzur içinde Kabe'ye doğru yola çıkar. Altınlarını emanet ettiği sofunun, yıllardan beri gönlünde para hırsı vardır; ancak bundan kimsenin haberi yoktur. Sofu, bu altınlarla işlerini düzeltme sevdasına düşer. Bütün altınları har vurup harman savurur. Sonunda elinde bir şey kalmaz, ele güne muhtaç olur. Diğer tarafta, altınların sahibi hac vazifesini ifa ederek geri gelmiştir. Sofudan altınlarını ister. Sofu, hacının parasını zevk ve safa içinde harcamıştır ve şimdi karşısında ağlayarak özür dilemektedir. Hacı, karşısında perişan bir halde bulunan sofuya acır ve ona bir şartla hakkını

---

¹⁶ Mahzen-i Esrâr, s. 126-131.

helal edeceğini söyler. Sofudan ahiret için çalışmasını, dünyadan gerçek anlamda elini eteğini çekmesini ister. Çünkü dünya hayatı geçicidir. Önemli olan fani bir hayata değil, bâkî bir hayata yatırım yapmaktır. Sofu, bundan sonra hayatını ahiret için feda eden bir Müslüman olacağına dair söz verir.¹⁷

On üçüncü nefha, nefis hakimiyetine dairdir. Atâyî'ye göre nefis, insan için görünmez bir beladır. Akıllı insan, nefsin isteklerinden kaçmalı, başkasının haremine göz dikmemelidir. İnsanın başına ne kötülük gelirse nefsi yüzünden gelir. Atâyî, yine konuyla bağlantılı olarak Üsküp müftüsü Muhammed Çelebi'nin, kendisine kızını damadından boşama talebiyle gelen bir adamla olan macerasını anlatır.

On dördüncü makale, gaflet ve dalaletten uyanmaya dairdir. Makaleden sonra zalim bir padişahla doğru sözlü bir zahidin hikâyesi anlatılır: Zamanın birinde, halkına çok zulmeden bir padişah yaşar. Bu zalim padişahın, gizli işleri araştırmakla görevli olan bir hafiyesi vardır. Hafiyeye bir gün, huzura gelerek, bir ihtiyarın padişahın aleyhinde sözler sarf ettiğini haber verir. Padişah bu habere çok öfkelenir, o ihtiyarı öldürmeye karar verir. Padişahın öfkesini duyan bir delikanlı, hemen padişahın adamlarından önce ihtiyarın yanına giderek padişahın kendisini öldüreceğini, hemen kaçmasını söyler. İhtiyar, hemen abdest alır ve padişahın huzuruna çıkar. Padişaha: "Duyduklarından daha ağır sözler de söyledim. Genç ihtiyar herkes, senin zulmünden incinmektedir. Eğer haksızsam beni darağacına astır." der. İhtiyarın bu derece dürüst ve cesur oluşu padişaha tesir eder ve ihtiyara izzet ve ikramlarda bulunur. Zulüm ve baskıyı bırakıp adil bir padişah olur.¹⁸

On dördüncü nefha güzel ve faydalı konuştukları düşüncesiyle boş konuşan ve böylece meclisleri kirleten insanlar hakkındadır. Destan bölümünde şair, güzel konuştuğunu zanneden bir kişinin düştüğü gülünç durumunu anlatır. Hikâyeye göre, ilim ve irfan sahibi kimselerin bulunduğu bir mecliste, her harfi mahrecine uygun olarak söylemeye çalışmasıyla tanınan birisi, tartışılmakta olan ıstılahi bir konu üzerinde söz alır. Harfleri öylesine evirip çevirerek söyler ki, herkes ondan ve onun konuşmasından sıkılmaya başlamıştır. Fakat hiçbir şey adamın umurunda değildir. Sonunda çok bilmiş tavıyla şöyle bir kıssa anlatır: "Bir şeyh, eşeğini çaldığı gerekçesiyle birisini kadıya şikayet eder. Kadı, zanlıyı çağırır. Fakat zanlı iddiayı reddeder. Ortalıkta şahit de olmadığı için olay epey karışık bir hal alır. Şeyh kerametini göstermek için meselenin aslını

¹⁷ Mahzen-i Esrâr, s. 131-136.

¹⁸ Mahzen-i Esrâr, s. 136-141.

eşekten dinlemeyi tavsiye eder. Eşek dile gelir ve şeyhin haklı olduğunu söyler.” Adam, eşeği taklit ederek konuşmaktadır. Harfleri mahrecine uygun bir biçimde çıkarmaya çalışarak anlattığı için de çok gülünç ve ürkütücü görünür. Mecliste bulunanlar, adamla alay ederler.

On beşinci makalede, ihtiyarlardan ve gençlikten söz edilir. İhtiyarlar, yeri geldiğinde gençlere yol vermelidirler. Dünya denen bağda her an taze meyveler, yemişler yetişmektedir. İhtiyarlarda kuvvet azalır. Taze açılan gülün rahat ve neşesi yerinde olduğu gibi, gençler de buldukları ortama neşe ve canlılık katarlar. Şair, daha sonra bir şehzadenin hikâyesiyle konuyu örneklenmeye çalışır: Merv’de genç bir şehzade vardır. Halk bir an önce onu padişah olarak görmek istemektedir. Ancak, çıkarlarından dolayı o anki yönetimden memnun olan kişiler de yok değildir. Onlar, sürekli fitne çıkarmak için fırsat kollarlar. Şehzade bir gece rüyasında bir pir görür. Pir, bir an önce saltanat tacını giymesi gerektiğini söyler. Şehzade, bu rüya üzerine kendisine karşı çıkanları ortadan kaldırdıktan sonra saltanat tacını başına giyer. Memleketi baştan sona imar eder. Halk mutlu bir hayat sürmeye başlar.¹⁹

On beşinci nefha, zinaya meyl etmemek ve zinadan uzak durmak hakkındadır. Şair bu konuyla ilgili düşüncelerini söyledikten sonra zina düşkünü bir gencin başına gelen ibret verici bir olaydan bahseder. İstanbul’da fitneci kadının birisi, kadınlara düşkün olan oğlunu evlendirmek ister. Onu, güzelliğini anlata anlata bitiremediği bir kızla evlendirmek ister. Aslında anlattığı kız, yaşlı ve çirkindir. Çapkın genç, güzel ve zengin birisiyle evlenmeyi beklerken, çirkin ve fakir bir kadınla evlenir. Aradan bir müddet zaman geçtikten sonra, çapkın genç, evin cariyesine göz koyar. Onun bu düşüncesinin farkında olan karısı, kocasına fırsat vermemeye çalışır. Günlerden bir gün, evde mahallenin kadınları toplanır ve dedikodu yapmaya başlarlar. Onlar dedikoduyla meşgulken, çapkın genç de kapının arkasında cariyeyi sıkıştırılmaktadır. Çapkın gencin tos vurmaya alıştırdığı koç da yanlarındadır. Çapkın genç, cariyeye: “Sus!” deyince koç kendisine: “Tos!” denildiğini zanneder ve geriden hızla gelerek sahibine vurur. Çapkın genç, cariyeye birlikte odanın ortasına düşüverir.²⁰

On altıncı makale, bir meslekte çabuk ilerlemenin yollarını anlatan öğütler içerir. Şaire göre, belli bir mertebeye ulaşmak için pek çok zorluklara katlanmak; dünya işlerinin düğümlerinden kendini kurtarmak

---

¹⁹ Mahzen-i Esrâr, s. 141-145.

²⁰ Tunca Kortantamer; bu bölümün, hikâyelerinde tarihi kaynaklardan faydalandığını bildiğimiz Ömer Seyfettin’in *Tos* başlıklı hikâyesinin çatısını oluşturduğu kanaatindedir: Bakınız: Tunca Kortantamer (1997). *Nev’izâde Atâyi ve Hamsesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, s. 305.

gerekir. Ayrıca insan hayatında hırsa kapılmanın yeri yoktur. Dostun akıllılardan seçilmesi her zaman faydalıdır. Akılsız dost, her zaman sıkıntıya sebep olabilir. Bilgili düşman, cahil dosttan iyidir. Şair, buna benzer düşüncelerini zikrettikten sonra yaralı bir çocuğun hikâyesini anlatır: Küçük bir çocuk arkadaşlarıyla oynarken düşer, kalbinden ve diz kapağından yaralanır. Arkadaşları, çocuğun babasından korktukları için onu kuyuya atmayı düşünürler. İçlerinden birisi, bu çocuğu hiç sevmediğini, bu sebeple çocuğu bulamayınca herkesin kendisini suçlayacağını, en doğru yolun çocuğun babasına haber vermek ve tedavisine bakmak olduğunu söyler. Bunun üzerine hemen çocuğun babasına haber vererek tedavisine bakılmasını sağlar.²¹

On altıncı nefhada ise, ilahi aşka ve “mahbub”ların güzelliklerine değinildikten sonra, nefsin arzularına uyulmaması gereği vurgulanır. Mahbubların en fazla el öpmelerine izin verilmelidir. El öpmekten fazlası, hem aşkı öldürür, hem de çocuğu ve ailesini utandırır. Konuyla ilgili olarak da şehvetine düşkün sapık bir kişinin yaptığı rezillikler dile getirilir ve ölümlerle neticelenen akıbeti anlatılır.

On yedinci makale, kulluk ve tecrit hakkındadır. Şair Allah’tan başka her şeyden uzaklaşmak gerektiğini söyler. Büyüklük mertebesine ulaşmak için belli bir müddet büyüklerin yükünü taşımak gerekir. Şair, daha sonra, bir pir ile bir müridin hikâyesini anlatır: Hikâyeye göre, erenler zümresinden bir pir, müridleriyle birlikte bir yolculuğa çıkar. Pir, yola çıkarken parasına bir şey olur düşüncesiyle, bütün parasını bir yere gömer. Bunun üzerine müridler ona karşı çıkarlar ve ondan ayrılırlar. Sadece bir müridi onun yanında kalacağını söyler. Pir, yanında kalan müride, herkes bırakıp gittiği halde neden yanında kaldığını sorar. Mürid şöyle cevap verir: “Sen benim başımın tacısın. Ben rüzgarla gelmedim ki şimdi fırtınayla uçup gideyim. Himmet bekleyen sebat gösterir, rüzgarla sürüklenip gelen, yine rüzgarla dağılır. Kaypaklık devranın sanatıdır. Züht (dünyadan el etek çekme), meyhane bile olsa makbuldür. Çünkü değerli hazineler harabelerde saklanır.” Müridin bu sözleri, piri ziyadesiyle memnun eder.²²

On yedinci nefhada, istimnanın kötülüğü ve zararları anlatılır. İstimna ile uğraşan insanların, aslında şeytanın ilacıyla uğraştıkları; Dahhak gibi mârı/yılanı kendi vücutlarına bela eyledikleri söylenir. Bu durumda yapılması gereken en iyi şey sabırlı olmaktır. Nefhada anlatılan

---

²¹ Mahzen-i Esrâr, s. 145-149.

²² Mahzen- Esrâr, s. 150-154.

düşünceleri desteklemek için istimnayı kendine alışkanlık eden bir kişinin perişan hali gözler önüne serilir.

On sekizinci makalede, insanların çeşitli halleri ortaya koyulur. Kalpazanlardan, menfaat kaygısıyla hareket eden kişilere; gerçek dostlardan, dost görünen düşmanlara kadar pek çok insan tipi hakkında bilgiler verilir. Konuyla ilgili olarak Cemşid'in sarayında çok sevdiği bir genç ile olan macerasından söz edilir: Cemşid'in sarayında yaşayan bir haseki vardır. Cemşid bu genci çok sevmektedir. Hasekinin itibarı o dereceye varır ki, şah, onu bütün saray halkından üstün tutar. Şah, ona çok güvendiği için bütün sırlarını onunla paylaşır. Öyle bir zaman gelir ki genç haseki, kimseyle konuşmaz, kimseye selam dahi vermez. Günün birinde, ihtiyar bir kadın genç hasekiyi bitkin ve solgun bir halde görür ve bunun sebebini sorar. Genç, padişahının kendisiyle pek çok sırrını paylaştığını, genç yüreğinin bu kadar sırrı kaldıramadığını söyler. Gencin korkusu, ağzından bir şey kaçırıp padişaha mahçup olmaktır. Bu sebeple insanlardan uzak durmakta, onlara selam bile vermemektedir. Yaşlı kadın, genç hasekiye, yaptığının doğru olduğunu, ne pahasına olursa olsun padişahın sırlarını kimseye açmaması gerektiğini söyler.²³

On sekizinci nefhada, yine nefse uyup dünya nimetlerine aldanmamak ve şehvetin kölesi olmamak gerektiğinden bahsedilir. Daha sonra da, Bursa'da yaşayan ve şehvetine uyduğu için halka rezil olan bir kişinin başından geçen olaylar anlatılır.

On dokuzuncu makalede şair, dönemin insafsızlarından şikayet eder. Şaire göre, zamane, insanın can düşmanıdır. İnsan kendini onun dostluğundan kurtarmalıdır. İnsan hayatında, görünür görünmez pek çok düşman vardır. İnsan, kendini bu düşmanların eline bırakmamak için dinin eteğine sarılmalıdır. Nizamî, daha sonra da Harun Reşid ile berberin hikâyesini anlatır. Halife Harun Reşid, bir gece yarısı hamama gider. Hamamda kendisini tıraş eden berber, büyük bir çekingenlik ve korkuyla halifeden kızını ister. Halife, başlangıçta öfkelense de, sonraları berberin, kendisinden korktuğu için aklını kaçırmış olduğunu, bu sözleri de sağlam bir akılla söylemediğini düşünür. Aradan günler geçer, halife meseleyi vezire anlatır. Vezir, onun maksadından emin olmak için onu imtihana tabi tutmayı tavsiye eder. Berberi çağırırlar. Halife, berbere, ayağının altında hazine olduğunu, hazineye basmaması için biraz daha yukarı çıkmasını söyler. Berber, ilk durduğu yerden ayrılınca birdenbire rengi değişir, sesi kesilir, utancından kıpkırmızı oluverir. Aslında, ayağının altında gerçekten

---

²³ Mahzen-i Esrâr, s. 154-160.

bir hazine vardır ve bunu halife de bilmemektedir. Berber, bu hazinenin farkına varır ve orada kendini şahlar arasında görür. Berber, doğruca kulübesine gider. Halifenin adamları, hemen berberin ayak bastığı yeri kazarlar ve gerçekten de bir hazine bulurlar.²⁴

On dokuzuncu nefhada, haram mala el uzatmanın kötülüğünü anlatıldıktan sonra, hırsızlık yapan bir kişinin, cezasını kendi kendine bulmasından söz edilir. Hırsızın birisi, bir bahçede kurulan içki meclisinde arkadaşlarıyla gece yarısına kadar eğlenir. Hırsız, mesleğini icra etmek için fırsat kollamaktadır. Arkadaşlarından birisinin altın işlemeli bir kemeri vardır. Niyeti bu kemeri almaktır. Herkes içkinin tesiriyle sızmıştır, ancak hırsız uyanıktır. Hemen arkadaşının kemerini koynuna sokar ve oradan hızla uzaklaşır. Telaşla koşarken koynundaki kemerin düşmek üzere olduğunu fark eder. Hemen onu eliyle kavrar ve birden büyük bir acı hisseder. Çünkü onun kemer diye koynuna aldığı şey, aslında yılanıdır. Hırsız, yılan elini ısırınca acıyla arkadaşlarının yanına geri döner. Zehrin vücuda yayılmasını engellemek için hemen hırsızın elini keserler. Böylece o, yaptığı kötülüğün cezasını bulmuş olur.

Yirminci makale, dönemin çocuklarının vefasına ve himmetine dairdir. Şaire göre yetişkin insanların, hünerli gençleri canla başla beslemeleri gerekmektedir. Ancak bazıları da hünerlilerden hoşlanmazlar. Hünerli insanların başlarını ezmeye çalışırlar. Hüner ve fazileti görebilecek dürüst gözler azalmıştır. Şair, kendi aile ocağının bile adını kirleten soysuzların, güzel söze karşı vefasız davranmalarına üzülür. Tabi ki burada güzel söz, Nizamî'nin şiirleridir. Şair, ahlak ve fazilet bakımından zirvede olduğunu, bu sebeple de kıymetinin bilinmesi gerektiğini söyler; daha sonra da bülbül ile doğan hikâyesini anlatır: Bir bahar mevsiminde bülbül doğanın yanına gider. Ona, bütün kuşlardan daha güzel olduğu halde sessiz duruşunun sebebini sorar. Doğan, bülbüle şu cevabı verir: "Beni dinle! Benim sükutumu gör, sen de susmayı öğren. Ben yüz iş yaparım; ancak hiçbirini söylemem. Sen zamane aşığıydın, hiçbir iş yaptığın yok. Bin türlü gevezelik edersin. Fakat ben hem keklik göğsü yerim, hem de padişah kuvvetine sahibim. Oysa senin gibi dili dikenlilerin yiyeceği çayır, durağı dikenliktir." Şair, bu hikâyeyle, bülbül gibi kendisinin de kıymetinin bilinmediğini vurgulamak ister.²⁵

Yirminci ve son nefha ise, içki müptelası olanlar hakkındadır. Şair içkinin kötülüklerini sıraladıktan sonra içkinin esiri olmuş bir gencin hikâyesini anlatır: Gece gündüz içkinin esiri olan bu genç, Ramazan ayında

²⁴ Mahzen-i Esrâr, s.160-165.

²⁵ Mahzen-i Esrâr, s.166-169.

hasta olduğunu söyleyerek oruç tutmaz; gizli gizli içki içer. Zamanın padişahı da onun gibi içki düşkünüdür. İki ahbap yolda karşılaşırlar, uzun uzun dertleşirler. Padişah, sarhoş dolaşmaktan memnun olmadığını, ama bir türlü de bu dertten kurtulamadığını söyler ve gençten yardım ister. Genç, mahmurluk başlayınca yeniden içmesini öğütler. Sarhoş gencin bu öğüdüne kızan padişah, kendi sonunun ne olacağını merak ettiğini söyler. Sarhoş genç de "Sonun benim gibi olacak." der. Atâyî, bu hikâyeden sonra, içki illetine karşı çarenin, ahirette hesap vereceğini hatırlamak olduğunu söyleyerek hem hikâyeyi, hem de mesnevin asıl konusunu oluşturan bölümü bitirir.

İki mesnevinin asıl konusunu oluşturan bölümlerden sonra Mahzen-i Esrâr, son söz ile biter. Nefhatü'l-Ezhâr ise Hâtîme-i Kitâb (kitabın sonu) bölümünden sonra hemen bitmez. Atâyî, Ber-Sebîl-i Temsil başlığıyla küçük bir hikâyeye daha anlatır. Bu hikâyenin konusu, kısaca aslında dokuzuncu nefha ve destanda da anlatılan cömertlikle ilgilidir. Eski zamanlarda cömertliğiyle tanınan bir kişiye, kendisinden daha cömert birini tanıyıp tanımadığını sorarlar. O da, bahçıvanlık yapan Habeşli bir kölenin kendisinden daha cömert olduğunu söyler ve sözünü ettiği kişinin cömertliğini anlatır: Bahçıvan, yanına gelen aç bir köpeğe, elindeki son ekmeğini vermiştir. Bahçıvanın, karnının aç olmasına rağmen ekmeğini köpeğe vermesi, onu çok etkilemiştir. Hemen o köleyi satın alıp azat etmiş, ayrıca bahçeyi de ona bağışlamıştır. Bahçıvan, bu kez de elinde bulunanları insanlara dağıtmaya başlamıştır.

Atâyî, eserine bir de tezyîl eklemiştir. Bu bölümde şiirleri ayıplamanın maharet olmadığını, asıl maharetin daha güzeli yazmak olduğunu söyler ve kendisini şiirlerinden dolayı ayıplayanları daha güzelini yazmaya davet eder. Son olarak da katiplerin eserlerini iyi ve güzel bir biçimde yazmalarını isteyerek mesneviyi bitirir.

Genel Değerlendirme

İşlenen konulara ve anlatılan hikâyelere bakıldığında iki mesnevinin ilk önce öğretici/didaktik bir amaç güttüğü açıkça görülmektedir. İki mesnevinin en belirgin ortak özelliklerinden birisi de şüphesiz ki budur. Gerek Mahzen-i Esrâr'da gerekse Nefhatü'l-Ezhâr'da okuyucuyu eğitmek ön plandadır. İki mesnevîde de makale ve nefha bölümlerinde, konunun bütün yönleri mümkün olduğu kadarıyla ortaya konmaya çalışılır. Şairler amaçlarına ulaşmak için önce konu hakkında düşüncelerini söylerler. Daha sonra da konuyla ilgili bir olay anlatarak ileri sürdükleri düşüncelerin doğruluğunu ispat etmeye çalışırlar. Şairlerin bu tutumları, mesnevîleri sıradan bir nasihat kitabına çevirmez. Mahzen-i

Esrâr'da doğrudan okuyucuya sesleniş Nefhatü'l-Ezhâr'a göre daha fazladır. Konu, Mahzen-i Esrâr'da Nefhatü'l-Ezhâr'a göre biraz daha nasihatvâri bir biçimde işlenir.

Mesnevileride yukarıda belirttiğimiz amaca uygun olarak, ortak konular işlenmektedir. İki mesnevide de padişahların halklarına adaletle hükmetmeleri gereği, şiirin ve güzel sözün önemi, kalbin ve nefsin terbiye ve tezkiyesi, dünyanın vefasızlığı ve aldatıcılığı gibi konulara temas edilir. İki mesneviyi asıl farklı kılan nokta, anlatılan hikâyelerdir. Yukarıda da görüldüğü üzere, Mahzen-i Esrâr'da birkaç tane Peygamberler tarihiyle ilgili kıssanın yanında genellikle Doğu edebiyatlarına, özellikle İran edebiyatına ait konular işlenir; Cem, Feridun Şah, Nuşirevan gibi padişahların maceralarından söz edilir. Nizamî, zaman zaman da ilk örneklerini Kelile ve Dimne'de gördüğümüz ve Batı edebiyatında da fabl olarak nitelenen edebi türden de faydalanarak hayvanları hikâyelerinin kahramanı yapmıştır.

Nefhatü'l-Ezhâr'da ise yine zaman zaman kaynak itibariyle Doğu edebiyatlarına ait olan bazı hikâyeler (birinci destandaki Areş ve dokuzuncu destanda anlatılan Hatem-i Tay'in hikâyesi gibi) anlatılsa da genellikle yerli konular işlenir. Hatta bazı hikâyelerin kahramanı şairin bizzat kendisidir. Doğu edebiyatında, pek çok şairin uyguladığı hayvanları şiirin kahramanı yaparak sembolik bir eser oluşturma düşüncesi Atâyî'de yoktur. Onun hikâyelerinde olaylar, genellikle o dönem Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olan Üsküp, Bursa, İstanbul, Babaeski vb. yerlerde geçer; kahramanlar da çoğunlukla günlük hayatta karşılaşılması olası kişilerdir. Atâyî, nefhalar da ve destanlarda, genellikle Nizamî'nin çağını aşarak yaşadığı yüzyıla dönmüş ve konuları günlük hayatla bağlarını koparmadan anlatmıştır.

Bu sebeple destanlarda anlatılan hikâyelerin bir kısmı 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun aynası konumunda olduğunu söylemek mümkündür.²⁶

Nizamî ve Atâyî, mesnevilerinde, yaşadıkları dönemin insanlarını dinî ve ahlakî pek çok konuda uyarma gereği hissederler. Her iki şair de bu düşüncelerini hayata geçirirken, yine yaşadıkları ortamın ve yüzyılın gereklerine uymak zorundadırlar.

Sözelimi; Nizamî, sözlü ve yazılı edebi kültürün köklü olduğu İran'ın kuzey bölgesinde yaşamıştır; mesnevisinde anlattığı konu ve

---

²⁶ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bakınız: Tunca Kortantamer (1997) *Ne'izâde Atâyî ve Hamsesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

hikâyeler de o kültürün derin izlerini taşımaktadır. Atâyî ise, hayatının büyük bir bölümünü İstanbul ve Balkanlarda geçirmiştir. Atâyî'nin yaşadığı yüzyılda artık şairler klasik Doğu edebiyatlarına ait konulardan sıkılmaya, yeni ve orijinal konular aramaya başlamışlardır. Atâyî, klasik kültürün etkisinde olsa da, genel itibariyle yeni konular bulma konusunda oldukça başarılı olmuştur. Bu konuları işlerken halkın içinde meydana gelen olaylar, Atâyî'nin en önemli hareket noktası olmuştur.

İki mesnevinin anlatım teknikleri bakımından önemli farklılıklarının olduğu göze çarpar. Mahzen-i Esrâr'da yer alan hikâyelerin anlatımı, bir menkıbe, tarihi veya efsanevi bir olayın nakli şeklindedir. Hatta zaman zaman masalımsı bir hava da sezilir. Ancak Nefhatü'l-Ezhâr'da anlatılan hikâyelerin büyük bir kısmı, günlük hayatta karşılaşılan veya karşılaşılmaması ihtimal dâhilinde olan veya zaman zaman ironik bir müstehcenliğe kayan olaylardır. O döneme kadar yazılmış eserler dikkate alındığında; hikâyelerin kurgularının ve olay örgülerinin son derece başarılı bir şekilde hazırlandığı görülür. Hatta merhum Tunca Kortantamer'in de dediği gibi, hikâyelerin kurgularına ve olay örgülerine bakılarak, çağdaş küçük bir hikâyenin özelliklerini taşıdıklarını söylemek de mümkündür.²⁷

Nefhatü'l-Ezhâr'daki hikâyelerin serim, düğüm ve çözüm kısımları çok ustaca ayarlanmıştır. Hikâye devam ederken, okuyucu daima bir merak ve heyecan içinde bırakılmaktadır. Nefhatü'l-Ezhâr'ın bu yönü kanaatimizce, Atâyî'yi, Nizâmî'den daha başarılı kılmıştır.

Mahzen-i Esrâr'da eserin başından sonuna kadar tasavvufî bir hava sezmek mümkündür. Uzun betimlemeler, şairin konuyla ilgili düşüncelerini uzun uzun ortaya koyma isteği, mesneviyi biraz sıkıcı bir hale getirir. Zaten kısa olan hikâyeler sık sık bu anlatımın ve tasvirlerin içerisinde kaybolur.²⁸ Tasavvufî düşüncelerin ve kavramların eserin pek çok yerinde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Şair, hemen her makalede, konuyu mutlaka tasavvufî düşünce ve kavramlarla ilişkilendirmeye çalışır.

Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr'ı bu yönlerden daha farklıdır. Hemen hemen her Divan şairinin eserinde olduğu gibi, Nefhatü'l-Ezhâr'da da tasavvufî düşüncelere ve kavramlara rastlamak mümkündür. Ancak tasavvufî düşünce ve kavramlar, hiçbir zaman mesnevinin genel havasını belirleyici bir görev üstlenmezler.²⁹ Nefhatü'l-Ezhâr'da, Mahzen-i Esrâr'da

---

²⁷ Kortantamer, age, s.368.

²⁸ Kortantamer, age, s. 368.

²⁹ Kortantamer, age, s. 368.

olduğu gibi tasavvuf ön planda değildir. Bazen nefhaların arasına sıkışmış birkaç beyit dışında, doğrudan doğruya tasavvufî düşünce ve kavramlara rastlamak mümkün değildir. Ancak burada, Atâyî'nin Aziz Mahmud Hüdâî'nin kurduğu Celvetî tarikatına intisap ettiğinin farklı kaynaklar tarafından ortaya konduğunu da belirtmek gerekir. Bununla birlikte o, eserinde, Celvetîliğin akidelerini ön plana çıkarmak yerine genel olarak bir mutasavvıfın yapması gerekenler üzerinde durmuştur. Fakat bu duruş, tasavvufî akideleri sistematik bir şekilde ele alma şeklinde değildir. Aslında şair, bir mutasavvıftan ziyade bir insanın neler yapması gerektiği üzerinde durur. Sözelimi, başkalarının namusuna göz dikmemek bir insanlık görevidir. Aynı şekilde, haram mala el uzatmamak, nefesine hakim olmak, içkiye kendini kaptırmamak, dalkavukluk ve soytarılık yapmamak, boş konuşmamak vb. bir mutasavvıftan ziyade, her insanın uyması gereken toplumsal ve ahlakî kurallardır. Bu tür konulardan söz edilmiş olması, eserin bütünüyle tasavvufî bir eser olduğunu ortaya koymaz. Atâyî'nin mesnevisi, Doğu-İslam kültürünün zengin birikimine ve Osmanlı hayatına dayanmaktadır. Tasavvuf da elbette o dönem hayatının içindedir.

O dönem yaşantısını göz önüne aldığımızda, Osmanlı Devleti'nin bir takım toplumsal sorunlarla karşı karşıya olduğunu görürüz. Gerek devlet yapısı, gerekse toplumsal yapı bakımından her yönüyle zirvede olunan 16. yüzyıl geride kalmış, devletin ve toplumun bazı kademelerinde çözümler kendini göstermeye başlamıştır. Devlet yönetimi içerisine rüşvet ve iltimas girmeye başlamış, devlet görevlerine getirilen kişilerde eskisi gibi liyakat aranmaz olmuştur. Önceki yüzyıllarda tam anlamıyla devletin ve milletin bütünlük halinde olmasını sağlayan tekke ve tarikatlar, artık eski işlevlerini yapamamaya başlamışlardır.

Tabi ki 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmeye başlamasının altındaki sebepleri erbabına bırakmak yerinde olacaktır. Ancak bu yüzyılda toplumun hemen her kesiminde büyük bir başıboşluğun ve ahlakî çöküntünün ortaya çıkmaya başladığını da inkâr edemeyiz. Şairlerin –az veya çok- dönemlerinin genel hayat tarzlarının yansıtıcısı konumunda olduklarını kabul etmemiz gerekir. Onların toplumda meydana gelen olaylara duyarsız kalmalarını elbette bekleyemeyiz. Bu sebeple şairlerimiz zaman zaman tespit ettikleri eksikliklerin çözüm yollarını ortaya koyan eserler yazmışlardır. Sözelimi, aynı yüzyılın büyük şairi Nâbî'nin şiirlerinde de bu toplumsal çözümlerin izlerini görmemiz mümkündür. Aslında Nâbî'yi bir düşünce şairi (hikemî tarzın öncüsü) yapan sebep de budur.

İşte Atâyî de bir hayal aleminde değil, yaşadığı çevrede gördüğü aksaklıkları ve bu aksaklıkların giderilmesi konusunda kendince düşündüğü çareleri, Nefhatü'l-Ezhâr adlı mesnevisinde dile getirmiştir.

Nefhatü'l-Ezhâr, bir takım ahlakî kuralları ve davranış biçimlerini sohbet havası içerisinde, eğlendirerek anlatır. Şair, bu yolla bir şeyler öğretme amacındadır.³⁰ Eser, bu sebeple didaktik/öğreticidir. Atâyî, *genellikle* "Edebi edepsizden öğren." atasözünden yola çıkmış; okuyucuya kötüyü göstererek iyiyi buldurmaya çalışmıştır. Bu düşüncesini de mesnevinin sonunda açıkça söylemiştir. Şair, hikâyeleri mümkün olduğu kadar akıcı bir üslupla kaleme almış, tasvirleri mümkün olduğu kadar kısa tutmaya çalışmıştır.

Nefhatü'l-Ezhâr'ın farklı olmasını sağlayan unsurlardan birisi de, şüphesiz ki toplumun genel kabullerine aykırılık teşkil eden bazı olaylara yer verilmesidir. Bu konu hakikaten üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Ancak, konuyu ele alırken, Osmanlı toplumunu bütünüyle karalayıcı bir tutum sergilemek büyük bir yanlışlık ve haksızlık olur. Kanaatimizce; (Nefhatü'l-Ezhâr mesnevisi, her ne kadar kurmaca da olsa) amacı insanları bilgilendirmek ve eğitmek olan bir şair, çevresinde bu tür ahlakî sorunlar görmüştür ve eserinde bu konuları işleme ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca 17. yüzyılda bu konularda yazılan tek eser de Nefhatü'l-Ezhâr değildir. Alaaddin Sabit'in Derename³¹ ve Berbername³² adlı mesnevileri, konunun iki önemli örneğidir. Sabit de Atâyî gibi yerli konuları işleyen bir şair olarak bilinir. Sabit'in bu mesnevilerinde de kahramanlar, saraylarda yaşayan kişiler değildir. Behimî duyguların işlendiği bu mesnevilerin kahramanları avam tabakanın içinden seçilmiştir. Berbername'de güzel bir berber çırağına sarkıntılık edilmesi anlatılır. Benzer bir ahlaksızlığın konu olarak seçildiği Derename'de ise kötü niyetli iki adamın Ermeni bir kadına karşı ahlaksız tutumları hikâye edilir. Bugün çeşitli adlarla nitelendirilen sapkın ilişkilerde bulunan insanların o dönemde de var olması ihtimal dâhilindedir. Kaldı ki bu tip insanlarla tarihin hemen her döneminde karşılaşmıştır. Lût Kavmi, Sodom ve Gomore halkı bunların en bariz örneklerindedir. Çok büyük bir coğrafyaya ve nüfusa sahip olan Osmanlı toplumunun içinde de -sayıları sınırlı da olsa- bu türden insanlar bulunabilir.³³ Toplumun içerisinde böyle

---

³⁰ Kortantamer, age, s. 368.

³¹ Turgut Karacan (1990). *Derename*, Sivas: Dilek Basımevi.

³² Turgut Karacan (1990). "Berbername Mesnevisi", *Çevren Bilim Kültür Dergisi*, Yıl XVII Sayı 76, Mart-Nisan 1990, Priştine/Yugoslavya.

³³ Zaman zaman bazı gazete ve dergilerde, bu tür gayr-ı ahlakî davranışların Osmanlı toplumunda varlığından söz edilirken gayr-ı ahlakî bir tutum sergilenmektedir. Bu konuyu gündeme getirenler,

sapkın ruhlu kişilerin olması, o toplumun bütün bireylerini suçlamayı, bütün bir toplumu itham etmeyi gerektirmez. Mesele, tamamıyla bir ahlâk meselesidir. *Sapkın insan her çağda ve her toplumda sapkındır.* Bizim için önemli olan konu; daha 17. yüzyılların başlarında, toplum tarafından hoş görülme, ayıplanan bu tür olayların edebî eserler içerisinde özgürce ifade edilmesidir.

Sonuç

Divân edebiyatı için bazı kaynaklarda “bir nazireler edebiyatı” denmektedir. Pek çok şair, kendisinden önce yazılmış eserlerden yola çıkarak, onlardan daha iyisini yazma amacı gütmüşlerdir. Onların yapmak istedikleri bu edebi davranışın ve ortaya çıkan ürünün terimsel karşılığına da nazire denmiştir. Hem nazire olarak yazılan eserler, hem de kendisine nazire yazılan eserler arasında kimi zaman gerek şekil, gerekse muhteva bakımından bir takım benzerlikler veya farklılıklar görmek mümkündür. Özellikle Divan edebiyatının yeni yeni teşekkül ettiği 14 ve 15. yüzyıllarda, çok büyük bu benzerliklerin olduğu; ancak şairlerimizin kendi kimliklerini buldukları ve bunu eserlerine yansıtmaya başladıkları 16. yüzyıl ile 17. yüzyılda muhteva bakımından orijinal eserler vermeye başladıkları görülür.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve Nizamî'nin Mahzen-i Esrâr'ı ve ona karşılık olarak yazılan Nefhatü'l-Ezhâr üzerinde yaptığımız bu incelemede görülüyor ki; Nefhatü'l-Ezhâr, her ne kadar şekil itibariyle örnek alınan esere benzese de, muhteva bakımından önemli farklılıklar taşır. 16. yüzyılın başlarında yazılan Nefhatü'l-Ezhâr'ın, Mahzen-i Esrâr'dan muhteva bakımından bu kadar farklı olması, şairlerimizin artık kendi kimliklerini bulmaya, orijinal ve yerli konuları işlemeye başladıklarını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Devlet yönetiminde rüşvetin, adam kayırmanın, yolsuzlukların yavaş yavaş kendini göstermeye başladığı bir dönemde yapılan bu tür uyarılar, dikkate değerdir. Uzun yıllar ülkenin farklı yerlerinde çeşitli

---

Osmanlı'yı itibarsızlaştırma politika ve projelerine alet olarak yerli yersiz yorumlarda bulunmaktadır. “Osmanlı da böyleymiş” gibi ucuz ve bilimsellikten uzak bir tavır sergileyenlerin sayıları az değildir. Ayrıca bu tür eleştirilerde (hatta iftiralarda) bulunanlar kabahati genellikle Osmanlı'da kadınların günlük hayattan uzak bulunmalarında ve toplumun kapalı bir yapıya sahip olmasında bulurlar. Kanaatimizce bu görüş pek tutarlı değildir. Çünkü yaşadığımız yüzyılda, kadınların ön planda olduğu; farklı cinsten insanların rahatlıkla görüşebildiği pek çok açık, özgür ve çağdaş olarak kabul edilen ülkelerde de bu tür hadiseler çok sık rastlamak mümkündür. Hatta bazı ülkelerde, bugün eşcinsel birliktelik ve evlilikler yasal zemine oturtulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı'ya yönelik eleştirilerin arkasındaki niyet de erbabının malumdur.

görevlerde bulunan Atâyî, tespit ettiği toplumsal olguları nefhalarda ve hikâyelerde dile getirmektedir. Atâyî, “adeta bir realist, hatta natüralist yazar tavrıyla, çağından ve çevresinden yaşanan olayların kahramanlarını almakta, onları bir sanatçı olarak işleyip, eserlerinde çeşitli tipler olarak başarılı çizgilerle ve sık sık ilgi çekici olaylar içerisinde okuyucusuna sunmaktadır.”³⁴

Mahzen-i Esrâr’da hikâyelerde geçen olaylar tarihi veya efsanevidir. Nefhatü’l-Ezhâr’da ise; genellikle, toplumun çeşitli tabakalarında karşılaşılabilecek olaylar, hikâyelerin konularını oluşturmaktadır. Hikâyeler, kimi zaman Üsküp’te, kimi zaman Babaeski’de, kimi zaman Bursa’da, kimi zaman da İstanbul’da geçer. Böylece şair, sadece konu olarak yerlilik hareketine bağlı kalmamış; aynı zamanda olayın geçtiği yer olarak da bu hareketin güçlü bir temsilcisi olmuştur.

Bütün bunlar bize Atâyî’nin, hem nefhalarda hem de hikâyelerde sanatlı bir söyleyiş peşinde olmadığını gösterir. Amacı, toplum hayatında gözlemediği ahlakî ve insanî tutum ve davranışlara aykırı konuları dile getirerek insanları bilgilendirmek ve eğitmektir. Bu sebeple her seviyeden insanın kavrayabileceği konuları işler. İşlenen konular, yüzyıllardır işlenen konulara da önemli bir tepki sayılabilir. Atâyî, klâsik Leyla ile Mecnun, Ferhad ile Şirin vb. hikâyelerin etkisinden sıyrılarak, kendi ülkesine dönmüş, Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisine girmiş, ilim ehlinin katıldığı çeşitli toplantıları, İstanbul’un ve Bursa’nın mahalle aralarında yaşanan çeşitli olayları işlemiştir.

KAYNAKÇA

- LEVEND, Agah Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 266.
- LEVEND, Agah Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (2001), “Türkçe Mesnevîlerin Tertip Özellikleri”, *Bilig*, 19, s. 69-119.
- KARTAL, Ahmet (2013). *Doğu'nun Uzun Hikayesi : Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (2006). “Mesneviler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 291-306;
- TARLAN, Ali Nihad (1944). *Nizamî Divanı*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

---

³⁴ Tunca Kortantamer (1993). “17. Yüzyıl Şairi Atâyî’nin Hamsesinde Osmanlı İmparatorluğunun Görüntüsü”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 150.

- Amil Çelebioğlu (1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi*, Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- TOLASA, Harun (1982). "15.Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 1-13.
- ÜNVER, İsmail (1986). "Mesnevî", *Türk Dili Dergisi Divan Şiiri Özel Sayısı*, s.430-560.
- Muhammet Kuzubaş (2005). *Nev'izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi*, Deniz Kültür Yayınları: Samsun.
- Nizamî (1993), *Mahzen-i Esrar*, (çev: Nuri Gençosman), İstanbul: MEB Yayınları.
- KORTANTAMER, Tunca (1993). "17. Yüzyıl Şairi Atayî'nin Hamsesinde Osmanlı İmparatorluğunun Görüntüsü", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 150.
- KORTANTAMER, Tunca (1997). *Nev'izâde Atâyî ve Hamsesi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- KARACAN, Turgut (1990). "Berbername Mesnevisi", *Çevren Bilim Kültür Dergisi*, Yıl XVII Sayı 76, Mart-Nisan 1990, Priştine/Yugoslavya.
- KARACAN, Turgut (1990). *Derename*, Sivas: Dilek Basımevi.